

ГТАХР 17.07.31

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ – КӨРКЕМ ШЫҒАРМАНЫ ҚАБЫЛДАУ МЕН ТҮСІНУДІҢ БІР ЖОЛЫ

Ғ.Н. Отарбаева¹, Б.Д. Жұмақаяева²

¹ PhD докторант

² п.ғ.к., қауым. профессор

Сулейман Демирель атындағы университет, Қазақстан, Қаскелең к.

e-mail: bereke.zhumakayeva@sdu.edu.kz

Мақалада көркем шығарманы интерпретациялаудың тәсілдері мен түрлері, олардың туындауы туралы зерделенеді. Көркем мәтінді түсінуде интерпретацияның түрлі тәсілдері мен түрлері қарастырылады. Қабылдау мен түсінудің арақатынасы, интерпретацияның негізгі түрлері мен қызметі, көркем шығарманы түсінудің тәсілдері мен деңгейлері сараптала отырып, негізгі ой-тұжырымдар ғалымдар пікірлерімен дәйектеледі. Интерпретация теориясының негізгі мәселері мен олардың туындау себептері айтылады.

Түйін сөздер: интерпретация, түсіну, герменевтика, көркем мәтін, рецепция, интерпретатор, оқырман

Интерпретация – әдебиеттанудағы күрделі, әрі әлі де болса жан-жақты зерттей түсуді қажет ететін мәселелердің бірі. Көркем шығарманы оқығанда әр оқырман интерпретатор ретінде танылатындықтан интерпретация мен талдаудың ара-жігін ашып көрсеткен зерттеулер көп емес. Көркем шығармаға талдау жасай алу үшін де ол шығарманы қабылдап, түсіну керек. Ал, интерпретация дәл осы қабылдау, зердеге түйіп, түсіну деген ұғымдарды көздейді.

Интерпретация латынның «Interpretatio – делдалдық (посредничество)» деген ұғымынан тарайды. Яғни, көркем шығарманы қабылдау, түсіну мен талқылау, ой қорыту, шығармашық өңдеуден өткізу.

Өнер туындылары, оның ішінде көркем шығарма да адамдардың өзара тығыз қарым-қатынасына негізделеді. Өйткені автор өз туындысын халыққа, белгілі бір қауымға, біреуге арнап жазады. Көркем шығарма – оны тудырған адамның жолдауы іспетті. Сондықтан оқырман сөз арқылы туындының көркемдік әлемін және оны жасаған авторды қабылдайды. Көркем тілдің адамды сендіретін, жұбататын, ойлантатын құдіретті күші бар. Кейде автор шығармадағы баяндауға араласып, кейіпкеріне болысатын, оқырманмен сырласып, ой бөлісетін, сұхбат құратын жайттар да кездесіп жатады. Сондықтан соңғы жылдары әдебиеттану шығарманың мәтіндік жүйесіндегі автор образы, оны оқырманның қабылдауы, оған әсері сынды күрделі мәселелерге көңіл бөле бастады. Бұл тұрғыдағы зерттеулер – қазіргі қазақ әдебиеттануында қарқын алып келе жатқан герменевтиканың үлесінде.

Герменевтика (грек тілінен аударғанда түсіну) – мәтінді интерпретациялау теориясы және мағынаны түсіну ғылымы. Герменевтика қазіргі батыс әдебиеттану ғылымындағы әдебиет теориясының базалық құрылымы болып табылатын негізгі әдіснамалық қағидаларын зерделеуде кең тараған. Тарихи мәліметтерді филологиялық тәсілдер арқылы зерттеу ретінде герменевтиканың әдеби жәдігерлерді оқу мен түсінуде маңызы зор. Герменевтикалық тәсілдің тарихы үлкен екі кезеңнен тұрады. Бірі - дәстүрлі классикалық та, екіншісі – қазіргі әдебиеттанулық герменевтика. Дәстүрлі филологиялық герменевтика мен қазіргі әдебиеттанулық герменевтиканың ара жігін Вильгельм Дильтей мен Георг Гадамер сынды философ ғалымдар ажыратып берген болатын. Түсіну процесіндегі «тарихи аралық», «тарихи көзқарас» категориялары бұл мәселенің негізгі айқындаушы факторы болды. Әдеби герменевтика - өнер туындысын жеке дүние ретінде қарастыру мүмкін емес, өнер туындысы дәстүрлі мәдениеттің шынайы материалы болғандықтан оны сол мәдениет контекстінде түсіну керек деп санайды.

3. Бауман герменевтиканың ғылым ретінде қалыптасуының негізгі өкілдері ретінде К. Маркс, М. Вебер, К. Манхейм, Э. Гуссерл, Т. Парсонс, М. Хайдеггер, А. Шюцтарды атап көрсетеді [1; 27].

Зерттеушілердің пайымдауынша, мәтінді тану үшін жан-жақты, көп қырлы талдау қажет. Мәтіннің мағыналық мазмұны мен композициялық құрылымының ерекшеліктерін түсініп қана қоймай, сонымен қатар авторлық ұстанымды, автордың ішкі әлемін, шығармашылық даралығын, дүниетаным ерекшелігін, оның шығарманы кімге бағыттап жазғанын да ескерген

жөн. Герменевтика өнер туындысын жеке дара қарастырмай, оны тудырған, дүниеге келуіне ықпал еткен дәстүрлі мәдениет аясында тану, түсіну қажеттігін алға тартады.

Герменевтикада мәтінді тануға қатысты екі түрлі көзқарас бар. Біріншісі - мәтінді әлеуметтік, мәдени-тарихи жағдайлардың ықпалынсыз, тек оның өзіне ғана сүйене отырып, түсіндіру қажеттігін қолдайды. Екінші жақтың ұстанымы бойынша герменевтика – философия. Мұнда мәтінді түсінуден, интерпретация жасаудан гөрі ол турасында ой толғау басым.

«Герменевтика қазіргі батыс әдебиеттану ғылымындағы әдебиет теориясының базалық құрылымы болып табылатын негізгі әдіснамалық қағидаларын зерделеуде кең тараған. Герменевтиканың этимологиясы ежелгі грек мифологиясынан тарайды. Ал қазіргі герменевтиканың гуманитарлық ғылымдардың саласындағы бесаспап әдіс ретінде бағаланып жүрген жайы бар», - дейді әдебиеттанушы ғалым Ұ. Еркінбай. Ғалым интерпретацияның басты міндеті сөз өнерінің құндылығын ұғындыру екенін айта келе, «Тарих герменевтиканы гуманитарлық ғылымдардың фундаменті, жүйелі негізі деп білді. Алайда, қазіргі әдеби герменевтика бұл мәселелерді мақсатты түрде айналып өтіп, нақты әдіснамалар мен әдеби тәсілдер жасауды мақсат етеді. Алпысыншы жылдардың орта шеніне дейінгі батыс әдебиеттануындағы көркем туындыны өз ішінде ғана қарастыру үрдісінен арылған қазіргі әдеби герменевтика мәселе солай бола тұра, структуралық, лингвистикалық, коммуникативтік тұжырымдарға арқа сүйеуге мәжбүр болды. Аталмыш бағыттарға арқа сүйеу арқылы қазіргі әдеби герменевтика дәстүрлі герменевтиканың интерпретация туралы ұғым-түсініктерін тарих қойнауында қалдыруға белсенді қызмет етуде» деп, Соловьевтың: «Асылында сана hareketі қандай болса да оның болмысы – түйсіну (интерпретация) болады. Оның түйсінуден бөлек мақсаты болуы мүмкін емес» - деген пікірімен тұжырымдайды [2].

Көркем шығарманы түсіну үшін талдап, зерделей білуіміз керек те, талдау үшін өзімізше қабылдап, оқырмандық интерпретациядан өткізуіміз қажет. Бұл қарама-қайшы үдерісті әдебиеттануда герменевтикалық (грек тілінен *her- mēneutikē (technē)* — өнерді түсіндіру) шенбер деп атаймыз. Бұл шеңберде әрбір көркем шығармаға жасалған талдау түсінуге жетелесе, әрбір түсінудің соңы талдауды қажет ететіні анық. А.В.Матюшкин мәтін интерпретациясы негізінен үш бағытта өрбиді деп көрсетеді. Олар – түсіндіру (мәтін элементтерін шынайы өмір көріністерімен, басқа мәтіндермен, қолжазба деректермен т.б. салыстыра отырып түсіндіре талдау); бағалау (өзектілігін, маңыздылығын көрсету), қабылдау (мәтіннің ішкі мазмұнын түсіну, зерделеу) деп көрсетіп, мәтіннің ішкі мазмұнын қабылдауға ерекше тоқталып, төмендегідей сызбада көрсетеді. Мазмұн, мағына және мән бірінен бірі туындап, бірін бірі анықтап отыратын ұштаған құраған кезде көркем шығарманы қабылдау жүзеге асады, көркем мәтінге интерпретация жасалады [3; 16].

Әдебиеттануда интерпретация көркем шығарманың тұтастай мағынасын, мазмұнын, оның идеясын, концепциясын тану, түсіну, зерделеу болып табылады. Оның бірнеше түрлері бар:

1. Алғашқы, оқырмандық интерпретация адамның шығарманы оқып шыққаннан кейінгі алғашқы әсеріне, көңіл-күйіне, сезіміне негізделеді.

2. Ғылыми интерпретация. Әдебиеттанушы оқырман ретіндегі алғашқы әсерін ғылыми негізде жинақтап, нақтылап, әдеби талдаумен тексереді.

3. Шығармашылық-образдық интерпретация әдеби шығарманы көркемөнердің басқа түріне көшіру (мысалы, әдеби шығарма негізінде көркем фильм түсіру, сахналық қойылым, опера немесе балет жасау т.т.), – дейді зерттеуші ғалым Қ.Т. Жанұзақова [4].

Демек, ең алдымен шығарма оқырман тарапынан қабылданып, шығарманың шынайы мәнін, терең қабаттарын түсіну үшін интерпретация жасалады. Ғылыми интерпретация автордың

айтар ойын, мәтіннің мағынасын, тереңде жатқан астарлы ойын зерделеуде зерттеушілердің сыни пікірлері мен пікірталастары арқылы туындайды. Осы интерпретациялардың шыңы – шығармашылық интерпретация. Автордың айтор ойын қабылдап, зерттеушілер пікірлерін зерделей отырып, шығарманың сырын ұғып, өз жүрегіңнен өткізіп өзге бір өнер туындысына айтналдыру. Мүлде бөлек тың дүние жасап шығару.

«Интерпретация» термині бастапқыда герменевтикада қабылданып, түсіну мен түсіндіру өнерін білдірген. Ал оның көркемдік қабылдау, көркем шығармашылық психологиясымен байланысы М.П.Алексеев, А.Н.Веселовский, Д.Дюришин, В.М.Жирмунский, И.Г.Неупокоева және т.б. ғалымдарың еңбектерінде ішінара айтылды.

Рецепсия, яғни қабылдау – компаративистиканың негізгі категориясының бірі. Көркем шығарманың рецепсиясы көп қырлы. Ол эмоционалдық күйзелісті, авторлық ойды дамыту логикасын ұғыну мен бағалау мәдениетін қамтиды [5,16]. Интерпретация мен рецепсияның, автор ойы мен оқырман қабылдауының арақатынасын төмендегі схемадан көруге болады.

А.П.Скафтымов көркем шығарма рецепсиясы турасында «Көркем туынды өз зерттеушісіне тек қана жеке эстетикалық тәжірибесі арқылы қол жетімді. Осы мәнінде ол, әрине, субъективті қабылданады. Бірақ субъективизм бетімен кетушілік емес. Оны түсіне білу үшін өзінді бөгде көзқарастың қолына бере білуге қабілетті болуың шарт. Адалдықпен оқу керек. Зерттеуші суреткерге басы бүтін беріліп, тек қана оның Исследователь отдается весь художнику, только повторяет его в эстетикалық күй кешуін қайталайды да, өзінің рухани-эстетикалық тәжірибесіндегі автор өрістеткен фактілерді ғана түстеп тани алады», - деген пікір білдіреді.

Ғылыми әдебиеттануда интерпретацияның орны ерекше. Ол ғылым мен көркем шығарманы табиғи қабылдаудың арақатынасынан жүйелеп, қарапайым оқырман мен кәсіби әдебиеттанушы маманның ойлауы мен қабылдауын салыстырады. Сол арқылы оқырманның көркем шығармаға деген көзқарасын ғылыми деңгейге жетелейді.

Ең алдымен, интерпретация көркем шығарманың мазмұнын, мағынасын, астарлы ойын түсіну үшін жасалады. А.Б.Есин: «Сущность интерпретации, выраженная в формуле «Интерпретация – это свое понимание», заключается в слове «свое». «Свое» - означает «пережитое лично», – дейді [6]. Мұндағы «өзінің түсінуі» авторға қарама-қарсы, одан өзгеше түсіну деген сөз емес, керісінше шығарманың сырын ұғу мақсатында оны өздігіңше қабылдау, автордың айтар ойына жақындай түсу болмақ.

Х. Гербердің үш деңгейлі оқу әдісін ұсынады. Олар:

- бірінші деңгей оқырманға мәтіннің сыртқы ақпаратымен ғана танысуды көздейтін «түсінікті» деп аталады.

- екінші деңгей – логикалық деңгей. Яғни, «ойлану және табу» деп аталады.

- үшінші деңгей – бағалаушылық және шығармашылық «Өзім» деп аталатын деңгей.

Гербер ұсынып отырған оқу мен түсінудің әр деңгейінде интерпретация жүзеге асып отырады. Бірінше деңгейде рецепция, яғни шығарма мазмұнын жалпы қабылдау жүреді. Екінші деңгей оқырмандық көзқараспен, логикамен, жағдаяттармен тығыз байланысты. Оқырман мазмұннан мән іздейді, өзіне керегін алады, іріктейді. Үшінші деңгейде, шығармашылық интерпретацияның орын алатынын байқаймыз. Мағына мен мән сақталып, мазмұн еркіндік алады. Интерпретатордың «ӨЗІ» қандай формаға салады, сол қалыпқа қарай иіледі, икемделеді.

Көркем шығарманы түсінудің өзі ө көп деңгейлі, көп қырлы үдеріс. Профессор З.Ахметжанова көркем шығарманы түсіну жолдарының бірі ретінде түсініктеме беруді (комментарий) алға тартады. З. Ахметжанова мәтін талдауда түсініктеменің бірнеше түріне тоқтады:

- тарихи-мәдени түсініктеме;
- саяси-мәдени түсініктеме;
- салыстырмалы-мәдениеттанушылық түсініктеме;
- этнолингвистикалық түсініктеме;
- этномәдени түсініктеме;
- макробелгілерге түсініктеме [7; 85].

Түсінудің келесі бір жолы автор тұлғасын тану. Бұл тұста авторды биографиялық тұлға ретінде емес, қоғамдық сананың, әлеуметтік қайшылықтардың, жеке қарым-қатынастардың өкілі ретінде, түрлі өмірлік тәжірибелерді оқырманға өнер туындысы арқылы жеткізуші ретінде қарау басымдылық алады. Сол арқылы көркем шығарманы түсіну мен қабылдау автор идеясымен қабыса түсетін болады.

Алғашқыда, оқырман интерпретациясы көркем шығарманың сюжеті мен фабуласы айналасында өрбиді. Оқырманды кейіпкерлердің іс-әрекеті мен оқиғаның өрбуі ғана қызықтырады. Келесі кезеңде, мазмұннан мағына іздеу, кейіпкерлер іс-әрекетінің уәжі, олардың ішкі жан-дүниесі, неліктен бұндай шешімге барғаны т.б. түсіну жүзеге асады. Көркем шығарманы түсінудің соңы кезеңінде автордың ой-өрісі, дүниеге көзқарасы, автордың құндылықтары маңызға ие болады. Оқырман автор ұсынған көркемдік әлемді автор көзімен тануға, түсінуге ұмтылады. Осындай көркем шығарманы түсінудің бірнеше қадамды жүйесі негізінде Седов пен Поляков оқырманның көркем шығарманы түсінудегі бірнеше деңгейін атап көрсетеді:

1. Денотативті деңгей. Оқиғаның дамуы мен өрбуіне ықпал ететін кейіпкердің тұлғалық қасиеттері, заттық әлем, көркемдік кеңістікті қабылдау мен түсіну;

2. Психологиялық кезең. Кейіпкер психологиясын тану, кейіпкердің сыртқы және ішкі әлеміне үңілу;

3. Аксиологиялық кезең. Көркем туындыға автордың қатынасын анықтайды. Шығармадан авторлық дүниетанымның, авторлық көзқарастардың көрініс табуын қарастырады [8; 46].

Интерпретация теориясындағы негізгі мәселелердің бірі – көркем шығармаға жасалған интерпретацияның адекватты, қисынды болуы. Бұл қиындықтар көркем шығарма мағынасы мен мазмұнын қандай құралдармен, қандай тәсілдермен жеткізуге болады деген сауалдан туындайды. Тағы бір сауал «Қандай ғылыми тәсілдер арқылы көркемдік шындықты тануға болады?» деген мәселені қозғайды. А.С. Бушмин: «Научная форма не исчерпывает художественного образа, не улавливает всей полноты его многозначного смысла, не заменяет производимого им впечатления. Если бы это было возможно, то ненужным оказалось бы искусство. Но, с другой стороны, если бы были невозможны какие-либо отношения между художественным образом и его выражением в научной форме, то не осталось бы почвы для науки об искусстве. Художественный образ нельзя свести к логическим понятиям, но это можно перевести на язык логических понятий» [9; 112], - деп көркем шығармаға өнер биігінен қарағанда ғана негізгі мәні мен мағынасын түсінуге болады. Көркем образды логикаға, қисынға салып түсіну мүмкін емес, десе де, түсінікті түрде жеткізуге болады деген пікір арқылы ғылыми талдау туралы айтқанда ғылыми интерпретация алға шығатынын меңзейді. Көркем мәтінді ғылыми талдауға жүгінуден гөрі интерпретация тәсілі арқылы түсіну оңайға соғатыны да сондықтан. «Талдау – интерпретация» арақатынасын ғылыми мен өнердің арақатынасы деп ұқсақ, «шығарма – интерпретация» арақатынасы дегеніміз жанды, тірі құбылыс деп ұғуға болады.

Интерпретация туралы айтқанда тағы бір маңызды мәселе, «Бір ғана көркем туындының қанша интерпретациясы болуы мүмкін?» деген сұрақ. Бұл туралы ғалымдар пікірі екіұшты. А. Потенция, Б. Кроче, М. Эпштейн, А. Горнфельд сынды ғалымдар көркем шығарма мен интерпретация арақатынасына шектеу қойылмайды, еркін, кең ауқымды деген пікір ұстанады. Олар қанша идея болса, сонша көзқарас, сонша талдау мен түсіну бар деген ой айтады.

А.П. Скафтымов бұл тұжырымдарға қарсы пікір айта отырып, әр түрлі интерпретация көркем шығарманы әр түрлі деңгейде түсінуден туындайды [10; 142]. Бірақ бұл шығарманы толық түсіну аясын еш тарылтпайды. Шығарма әркім өз қалауынша түсініп, өздігінше

интерпретацияға жол бере берсе, ол көркем туындының негізгі айтар ойын жойып жіберуі мүмкін дейді.

Қорытындылай келе, интерпретация анықтамасы жайлы мынайдай тұжырымдар жасауға болады:

- интерпретация – түсінудің алғышарты, яғни, көркем шығарма мен оқырман арасында диалог орнатудың алғышарты;
- интерпретация – оқырмандық саналың елегінен өтіп, астарлы мағынаны табу;
- интерпретация – қабылдау, түсіну, талдау, бағалау сынды бірнеше әрекеттердің жиынтығы.

Сонымен, көркем шығармаға жасалған интерпретация – көркем шығарманың идеялық, мағыналық ақпаратын толық түсіну, авторлық таным мен мен көзқарасты қайта жасау арқылы қабылдау болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Bauman Z. Hermeneutics and Sciences: Approaches to Understanding. L., 1978.
2. Еркінбай Ұ. Қазіргі әдебиеттану ғылымындағы герменевтикалық, структуралистік және семиотикалық зерттеу тәсілдері. Қабылан - Ақпараттық порталы.
3. Матюшкин А.В. Проблемы интерпретации литературного художественного текста. Петрозаводск: Издательство КГПУ, 2007.
4. Жанузакова К.Т. Қазақ әдебиеттануындағы герменевтика және шығарманы қабылдау мен пайымдау // ПМУ хабаршысы. Филологиялық серия. - 2015. - № 2. - 81-86 б.
5. Абдуллаева Ж.Т. Көркем шығарманы аудару және талқылау: оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті, 2012.
6. Есин А.Б. Интерпретация литературного произведения как теоретическая проблема. Проблемы интерпретации художественных произведений. Межвузовский сборник научных трудов. М.: МГПИ, 1985.
7. Ахметжанова З.К. Очерки по национальной концептологии. Алматы: Елтаным, 2012.
8. Бореев Ю.Б. Искусство интерпретации и оценка. Опыт прочтения «Медного всадника». М.: Советский писатель, 1986.
9. Бушмин А.С. Об аналитическом рассмотрении художественного произведения // Наука о литературе. М., 1980.
10. Скафтымов А.П. К вопросу о соотношении теоретического и исторического рассмотрения в истории литературы (1923) // Русская литературная критика. Саратов, 1994. С. 139, 142.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КАК СПОСОБ ПОНИМАНИЯ И ПОСТИЖЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Г.Н. Отарбаева¹ Б. Жумакаева²

¹ PhD докторант, ² к.п.н., ассоц. проф

Университет имени Сулеймана Демиреля, г. Каскелен, Казахстан,

email: bereke.zhumakayeva@sdu.edu.kz

В статье рассматриваются способы и виды интерпретации художественных произведений, а так же их происхождение. Рассмотрены различные подходы и виды интерпретации художественного текста. Соотношение между восприятием и пониманием, основные виды и функции интерпретации, методы и уровни понимания художественного произведения, основные выводы приводятся посредством взглядов

различных ученых. Так же упоминаются основные вопросы теории интерпретации и причины их возникновения.

Ключевые слова: интерпретация, понимание, герменевтика, художественный текст, рецепция, интерпретатор, читатель

INTERPRETATION AS A WAY OF UNDERSTANDING AND COMPREHENDING ARTISTIC TEXT

G.N. Otarbayeva¹, B. Zhumakayeva²

¹ PhD student, ² Cand. Sci. (Philology), Assoc. Prof.
Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Kaskelen
email: bereke.zhumakayeva@sdu.edu.kz

The article discusses some interpretation types and methods of artistic works as well as their origin. The scholarly work considers various techniques and kinds of interpretation in understanding the literary texts. Referring to the derived conclusions of the scholars in the area, the author demonstrates the relationship between acquisition and understanding of the belles-lettres style, some degrees and methods of understanding the artistic works, and the functions of interpretation techniques. The article also states some core problems of the theory of interpretation and the reasons of their origin.

Key words: *interpretation, understanding, hermeneutics, literary text, reception, interpreter, reader*

Редакцияға 19.11.2018 қабылданды.